

A népi állatnevek antropomorfizmusának néhány forrása

"Az antropomorfizmus bibliai beszédmód, amely emberi magatartásformákat és magatartást visz át Istenre. ... lehetővé teszi, hogy Istenről mint élő, a történetbe beavatkozó személyről beszéljünk." (Stuttgarteri Bibliai Kislexikon. Prugg Verlag. Eisenstadt. 1973. 25. p.)

Ipolyi Arnold írása szerint: "... a vadon közepén tisztelegés öreg ősz férfi áll elébe, ki ... maga ... az Isten..." (Trencsényi Waldapfel Imre: Mitológia. Gondolat. Bp. 1960. 12. p.)

De nemcsak a monoteizmus, hanem a politeizmus is számos tájékoztatást adta annak, hogy az isten(ek) valamilyen természeti lényként jelentek meg az emberek között. Zeusz például állat (bika) képében ragadta el Európét, a tyruszi király lányát, aki így szólt róla: "Nézzétek, milyen szelíd, milyen okos a tekintete..." (Trencsényi Waldapfel Imre i. m. 112. p.)

Némely állat a görög hitvilágban e m b e r i e s ű l t. Emberi és állati testfelek egyetlen lényben egyesültek: kentaur, szatír, szirén, Minotauros, Gorgók stb. A magyar mondavilágban is feltűnt a haltestű leány, a félig lótestű lény.

Árpád eredetmondája szerint "Isteni jelenetről nevezték pedig Álmunak, mivel terhes anyjának álmában isteni látomány tűnik föl saskeselyű képében, mely mintha alászállva teherbe ejtette volna őt, s úgy tetszék előtte, hogy méhéből folyam eredne, és ágyékából dicső királyok származnának, de nem a magok földjén sokasodnának meg."

Nemcsak az Isten vagy az istenek, hanem más túlvilági lények viselkedhetnek ember módjára: angyal, ördög. Ebből a szempontból tanulságosak a szentképek is.

Az ember produkálta zene hatott, hat az állatokra: "A fiatal Dávid ... hárfán játszik a vadállatoknak. Hallgatói: gepárd, szarvas, két fehér kecske és egy madár." (Rapcsányi László: Áthosz. Gondolat. 1979. 233.) Szent Dávid muzsikál egyébként a népi hiedelem szerint a Holdban is.

Hasonló a "fordolt" farkasról szóló monda is. Ember és állat "beszédé"-nek hasznosulásáról van szó.

De maga a természet is megszólalhat: "Régi időkről mesélték nekem egyszer, mikor az állatok, sziklák és fák még beszéltek az emberekkel..." (Fónagy Iván: A mágia és a titkos tudományok. Biblitheca. Bp. 1943. 19. p.)

Mikszáth fiatalkori műveinek panteisztikus vonásai is erre vallanak.

"A zene mágikus nyelv, amelyet századok, talán évezredek óta keresnek az emberek. Szavakkal nem mondhatják el legtitkosabb gondolataikat, szavakkal hiába közeledünk a természethez: nem érti meg a madár, nem érti meg a tenger." (Fónagy i. m. 25.)

"Egyedül hallgatom tenger mormolását..."

Az ember és az állat kommunikációjának hibátlan színtere a nép- és a műese. Ezt a mai kultúrkörök is megőrizték. A modernnek számító technikai eszközök is élnek vele, hiszen Vuk és társai emberbeszéddel élnek, érintkeznek. Ebben rejlik többek között az embernek az a különleges képessége, hogy beszédét kölcsönzi a közelében levő más élőlényeknek, mintegy belebújik azok bőrébe.

A Parasztbiblia annak is bizonyága, hogy a nép a maga gondolat- és érzélemvilága szerint alakítja, formálja a birtokba került kultúrkincset. A vallás a nép számára egyrészt transzcendencia, másrészt annak a valósággal való sajátos összekapcsolása: "A vallásos népköltészet lényegi vonása tehát a valóságjegyű valóságfelettség, a realiztikus transzcendencia, azaz a megfogható megfoghatatlan." (Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágók, lőtőt lépék. Bp. 1976. 20.)

A nép tehát különös módon összekapcsolja az evilágit és a túlvilágit. Nem csoda, ha ebben a különös atmoszférájú világban az állatok is különleges szerepet kapnak. Egyrészt segítők, másrészt ártók, egyrészt a közvetlen környezet részei (domesztikálóság), másrészt a nem vagy alig ismert régiók tartozékai. A magához közelebb állót az ember csaknem személyiségnek tekint, emberinek, mondhatni partnernek fogadja el.

Ennek bizonyága, hogy a jogszolgáltatás alanyává is tette.

A Talmud szerint "Üklelő ökrök megkövezésre huszonhárom tagú bíróság ítél, mert meg van írva: Az ökröt meg kell kövezni és gazdájának is meg kell hálnia." (A hagyomány gyöngyei. A Talmud könyvei... Bp. 1921-1923. Korvin testvérek könyvnyomdája. 334. p.) Dmitrijev 13 fekete macska című munkájában arról is tudósít, hogy Franciaországban "1314-ben ember elleni támadás bűnéért felakasztottak egy bikát." (Móra - Kárpátia - Madách 1990. 55. p.) Ezek a tények azt bizonyítják, hogy az ember az állatot felelősnek tartja viselkedésbeli rendellenességeiért. A parasztember ugyanúgy "megverte" úgymond a tehenét, mint a gyerekeit.

A nyelvben megjelenő értékelés is fontos bizonyosság arra nézve, hogy az állat az embernek valódi társa, életének kiegészítője.

A metáforikus használat tükrözi az ember állatfajokkal, -egyedekkel kapcsolatos vélekedését. Csaknem 90 állat megnevezése szerepel az ÉKSZ-ben átvitt értelmű alakulatban. Ezek nagy hányada, csaknem fele emlős. A többi madár, ízeltlábú, kételtű, hal stb.

A frazeológia is jól tükrözi ezt a szemléletet. 201 állat szerepel vezérszóként. A LÚ 195, az EB 143 frazeológiai egység vezérszava. A MACSKA, az ÜKÖR, a DISZNÓ és a FARKAS 50 vagy ennél frazéma alkotóeleme. S valamennyiben ítéletalkotásról van szó. Velemely emberi tulajdonság, jellemvonás jelenik meg bennük.

A különböző nemzetek címerei, zászlói majdnem 40 százalékban vonultatnak fel ilyen jelképeket. Nem ritka az ember és állat kombinációja sem.

Külön témakör lehet ebből a szempontból az állathívogatók, az állati hangadást beleérzés (Rácz Endre) útján utánzó fordulatok, beszédbeli egységek. (Két zsák árpát!!! Kurva gazdaszszony!!! stb.)

Az e tájon divó állathívogatók, de a dunántúliak is jelentékeny hányadban hangutánzó: Persze egyebek is akadnak.

Cici, cic; sicc - pipi, papi, papatyí - háp, háp stb.

Pici, ne - csina, csina - bari, bari stb.

E m b e r k u t y a

Rádióhír alapján kerestem meg egy kutyatenyésztőt, és megkérdeztem, mit szól ehhez. Válasz:

Nekünk csak egy volt olyan, a Dása, aki szinte úgy viselkedett, mint egy ember. (Vö. Az éneklő hal, A beszélő kutya, Maugli.)

Farkas Ferenc

Nyelvjárásaink névvilága

Nyelvjárási szókincsünk enciklopédikus gyűjteménye az Új Magyar Tájszótár. A magyar nyelvterület egészét érintő szóanyag népünk paraszti rétegének tárgyi és szellemi világát, körülményeit, kultúráját tárja elénk 1890 és 1960 között. A hatszáz ezeres cédulaanyag alaktani, szókészletteni, jelentéstani, stilisztikai stb. tanulmányai még elemzésre, összegezésre várnak.

Névtani következtetések levonására a keresztnéveket idéző egyszerű és összetett tájszavakat választottam, a már megjelent első és második kötet, valamint az m betűig terjedő és jelenleg sajtó alatt levő harmadik alapján.

Köznyelvi analógiák pl.: lacikonyha, katicabogár, keljfeljancsi.

A tájszavakat szerkezetük és jelentésük szerint rendszereztem, figyelembe véve a szóföldrajzi sajátságokat.

Az 592 adat szófaji megoszlása a következő: viszonylag kis hányadot képviselnek az igék, a melléknévek és a határozószók. A vizsgált tájszavak legnagyobb része főnév. A férfi és női keresztnévekből alakult tájszavakat az adatok nagy száma miatt különválasztva tekintettem át.

A témafelvetés után nézzük a részleteket, elsőként az igéket. Női és férfi keresztnévekből -z/-oz, -ez/ képzővel tájszavak sokaságát alkotta a Szeged környéki nép. Jelentésük: 'az adott névnek megünneplése vagy azon való részvétel'. Pl: ágnosz, erzsebetez, juliannáz, katalinoz, andrásosz, antaloz, balázsoz, jánosoz, lukácsoz.